

Tadeusz Kraus OFMCap

Misjonäri mälestusi Eestist

Poola keelest tõlkinud Maarja Kaplinski

Lahkumine Poolast

Kui ma 1931 aasta juunis sain isa kindralilt (1) kirja korraldusega Eestisse tööle asuda, olin üsna üllatunud (2). See kiri oli teiseks vastuseks minu palvele 1927. aastast, et mind saadetaks misjonitööle paganate hulka. Isa kindrali esimene vastus samast aastast oli äraütlev, arvatavasti sellepärast, et meie provintsis oli vähe preestreid. Samas mainis isa kindral, et mind on arvatud nende kaputsiinipreestrite hulka, keda sobival juhul võidakse saata misjonitööle¹. Avaldades valmisolekut selleks tööks 3 aastat varem, olin ma muidugi ette kujutanud tööd paganate hulgas Aafrikas või Aasias. Seepärast, kui sain isa kindralilt kirja korraldusega Eestisse sõita, siis polnud ma mitte ainult üllatunud, vaid ka üksjagu nõrdinud. Andsin endale aru, et misjonär, kes peab töötama mittekatoliiklastest kristlaste hulgas, peab omama selleks tööks vajalikke võimeid ja vastavat haridust, aga minul ei olnud midagi sellist. Sellegipoolest rõõmustasin, et minu aastatepikkune unistus hakkab täituma.

Ainult Jumala abile lootes hakkasin otsekohe passi muretsemisega tegelema. Võtsin kontakti meie Eesti misjoni misjoniülema isa Robertiga Baierimaa provintsis(3) ja juuli teisel poolel lahkusin meie kloostrist Rozwadowis.

Varssavis hankisin Läti transiitviisa ja Eesti sissesõiduviisa. Vahetasin pangas Poola raha Eesti raha vastu ja asusin edasi teele Riiga, kus pidin kohtuma isa misjoniülemaga ja juba koos temaga Eestisse sõitma. Riias andis isa misjoniülem mulle teada, et ta peab ootama kaks või kolm nädalat, kuni jõuavad kohale üks teine isa ja üks vend Baierimaa provintsis, kes on samuti Eestisse määratud.²

---

¹ Pius XI asutas 1925. aastal misjoniks Venemaal *Pontificia Commissio pro Russia*.

² Eduard Profittlichi Eestisse 1930. aastal tulles oli katoliiklastel kahe vaimulikuga kolm iseseisvat kogudust. 29. augustil 1931 pöördus Profittlich siseministri poole kirjalikult ja teatas, et Pius XI oli katoliku kirikule Eestis määranud 4 uut preestrit ja ühe ilmik abilise. Tartu ülempreestriks oli määratud Austria kodanik Robert Lenzbauer. Abipreestriteks Lõuna-Eestisse Poola kodanik Taddeus Kraus ja Saksa kodanik Max Berard Huber. Võhikuks abiliseks Tartusse oli määratud Saksa kodanik Alois Utto Danner. Narva katoliiklaste jaoks oodati veel ühte preestrit Belgiast. Vabariigi Valitsuse otsusega 16.9.1931 anti neile tähtajatud tööload. RA, ERA 14.1.1605, 173.

Kuna isa misjoniülem ei tahtnud mind üksi pikale reisile lasta, pidin ma peatuma isade kaputsiinide kloostri Ikaitskalnes kaks nädalat, ehk kuni selle ajani, kus minu Eestisse sissesõiduväe lõppes. Lõpuks otsustas isa misjoniülem mind Eestisse saata ja sinna jätta, ise aga pöördus tagasi Läti kaasvendi ootama. Aga ta viivitas ärasõiduga viimase hetkeni, nõnda et minu väe kehtivus lõppes enne keskööd, kui me viibisime veel Läti territooriumil. Eestlasest ametnik, kes arvas, et me oleme venelastest õigeusu väimulikud, suhtus meisse üsna karmilt ja keelas mul edasi sõita. Alles siis, kui lätlasest ametnik, arvatavasti katoliiklane, selgitas talle, et me oleme katoliku väimulikud, muutus eestlase suhtumine järsust vastutulelikuks. Aga asi ei lahenenud arvestatava summa rahata, mis isa Robert³ pidi maksma, hüvitades nii oma pika viivitamise.

Pärast kolme või nelja tundi sõitu jõudsim Tartusse, mida sakslased olid varem tundnud Dorpati nime all, ülikoolilinna, kus on katoliku koguduse kirik ja kirikla⁴. See oli 6. augustil⁵, laupäeval. Kiriklas võttis meid vastu sakslannast majapidajanna, mõni aeg hiljem tuli meid tervitama teine sakslanna, aristokraat, kes oli aasta varem luterlusest katoliiklusesse pöördunud. See paruniproua oli väga lahke ja vastutulelik ja jäi kaputsiinidesse hästi suhtuvaks, külalishahkeks ning ohvrimeelseks kogu ajaks, kuni ärasõiduni Hitleri poolt vallutatud Poolasse. Misjoniülem sõitis samal päeval tagasi Läti, mina aga jäin omapead ja käisin linna peal ringi. Järgmisel päeval, pühapäeval, kogunes Kirikusse jumalateenistusele päris palju inimesi. Kõik pingid olid täis ja paar inimest seisis. Pidasin lauldava missa poolakeelse jutlusega. Orelit mängis majapidajanna ja koor laulis ladina- ja poolakeelseid laule. Pärast jumalateenistust sain tuttavaks mõnede katoliiklastega, eelkõige poolakatega, kuna nendega sain vabalt suhelda. Nad kahetsesid, et peavad vastu võtma mitte poolakast, vaid sakslasest preestri, kes poola keelt ei oska, nagu nad juba teadsid. Lohutasin neid, et hakkavad aeg-ajalt Tartus käima ja poolakeelseid jutlusi pidama.

Katoliku kiriku olukord Eestis 1931.a.

Kolmandal või neljandal päeval pärast minu ärasõitu saabus Tartusse saksa

---

³ Robert Lenzbauer

⁴ Tartu ülikooli poola üliõpilastele avati 1849. aastal kabel ja seal teeninud kaplanist Josef Beržanskist sai ühtlasi sai Tartu alaline preester ja koguduse rajaja. Kirik valmis 1895-1899.1918. aastal oli Tartus 643 katoliiklast. RA, ERA 2966.1.298.

⁵ 1931. aastal

jesuiit, kelle nime ma enam ei mäleta, koos teise jesuiidiga, kes oli juba 3 aastat Eestis töötanud. Temalt sain teada, et Eestis on 4 kogudust: Tallinnas, umbes 1000 hinge, Narvas umbes 300 hinge, Tartus umbes 200 hinge ja Valgas umbes 100 hinge. Lisaks sellele on vähesed katoliiklased laiali erinevates linnakestes ja koguni külades⁶ (4).

Neli kogudust olid loodud veel tsaariajal ja olid algselt olnud palju suuremad kui praegu. Palju oli ametnikke, sõjaväelasi ja teisi, Tartus aga palju professoreid ja tudengeid-katoliiklasi, enamuses poolakaid, kes otsisid siin tööd või olid väevõimuga siia asustatud. Enne I maailmasõda oli igal kogudusel oma preester, aga pärast sõda, kui enamused poolakaid sõitis tagasi Poolasse, ühinesid nendega ka preestrid. Ainult Tallinna jäi kogudusepreester alles kuni jesuiitide saabumiseni. Nii et 3 kogudust olid jäänud preestriteta ja palju katoliiklasi ilma hingehoiuta. Sellest sai teada ka apostellik nuntsius(5) Poolas, Achille Ratti, hilisem paavst Pius XI(6), kes käis ka Riias. Tänu tema jõupingutustele, hakkas uuesti tegutsema neljasajaks aastaks olemast lakanud piiskopkond⁷(7). Paavstina aga nõudis ta jesuiitidelt ja kaputsiinidelt, et nad oma preestrid Eestisse saadaksid. Nimetusi "misjon" või "misjonär" ei kasutatud Vatikani dokumentides, ega vaimulikkonda puudutavates dokumentides, et mitte ärritada protestantidest eestlasi, kes ei olnud ju ometi paganad. Samal põhjusel ei asutanud Püha Isa Eestisse Apostellikku Prefektuuri nagu paganlikesse maadesse, vaid Apostelliku Administratuuri(8), mille juhtimise ta usaldas jesuiidile isa Eduard Profittlichile, kelle ta kaks aastat pärast Eestisse saabumist piiskopiks pühitses. Lisaks sellele asutas Pius XI apostelliku nuntsiatuuri ühiselt

---

⁶ 1918. aastal oli Eestis 2128 katoliiklast, Tallinna ühe preestriga kogudusse kuulus neist ainult 605 (292 poolakat, 146 leedulast, 116 lätlast ja 51 baltisakslast). Enamused moodustanud poolakatel oli Tallinnas ka ühe õpetaja ja 12 koolilapsega erakool, mille juures tegutses lastevärske. Narva koguduses oli umbes 450 (300 poolakat, 120 baltisakslast ja 30 leedulast) liiget. Järvamaal oli 36 katoliiklast, Virumaal 65 katoliiklast, Lääne-Harjumaal 21 katoliiklast, Läänemaal 5. Kokku oli Tallinnas, Järva ja Virumaal 2229 katoliiklast. RA, ERA 14.1.54.

Tallinnas oli 2128 katoliiklase jaoks ainult üks preester: Martin Venclav. Koguduse 605^[1] liikme rahvus oli teada, ülejäänute oma mitte. Poolakatel, kes moodustasid katoliiklastest enamiku, oli siin ka ühe õpetaja Janina Kuncewicz ja 12 koolilapsega erakool, köstriks oli seal Jan Narkiewicz. Kooli juures tegutses lastevärske.

---

^[1] 292 poolakat, 146 leedulast, 116 lätlast ja 51 baltisakslast.

⁷ 1918. aastal Mohilevi (Mogiljovi) piiskopkonnast eraldatud Riia peapiiskopkond.

Lätti ja Eestisse. Esimeseks nuntsiuseks⁸ oli Antonio Zecchini, kes suri Riias ja on ka sinna maetud. Järgmiseks oli aga Msgr. Profittlich - väga sümpaatne ja sõbralik preester. Mõlemad olid itaallased(10).

Nuntsiuse käsutuses oli kaks suurt residentsi. Riias ja Tallinnas⁹. Pärast kaputsiinide saabumist, pidid jesuiidid hakkama tööle Põhja-Eestis, peale Narva, kaputsiinid aga Lõuna-Eestis ja Narvas. Baieri provintsist pärit kaputsiinid said enda hoolde Tartu¹⁰, Belgia provintsist pärit kaputsiinid Narva¹¹, mina aga Valga.

Lõuna Eesti katoliiklike keskuste külastamine

Olin ainuke kaputsiin, niisiis kutsus jesuiit isa Werling¹² mind külastama kohti, kus elasid katoliiklased. Suundusin kõigepealt Valka, oma esimesse kogudusse.

Kirik ehitati sinna vahetult

enne esimest maailmasõda. Ehitajateks olid raudteetöölised ja tellisetehase omanik. Kirik oli seestpoolt sisustatud, aga väljastpoolt veel lõpetamata. Ka sakristiat(11) polnud jõutud veel ehitada.

Pärast jutlusega jumalateenistuse pidamist, vahetasin paar sõna katoliiklastega, kelle hulgas olid mõned sakslased, ülejäänud aga olid poolakad või leedulased.

Valgast sõitsin Petserisse, meie isa Lucjani(12) tulevasse kogudusse. Vene kooli saali seati sisse altar, kus ma pidasin püha missa jutlusega. Pärast jumalateenistust ja hommikusööki külastasin sealset õigeusu kloostrit. Seejärel sõitsin raudteejaama ja sealt tagasi Valka. Järgmisel päeval sõitsin Edela-Eestisse Pärnu¹³ linna, mis asub mere ääres. Seal oli ühe saksa perekonna kodus sisse seatud kabel, mis oli nii suur, et sinna mahtus ligi 70 inimest. Sel päeval oli Pühima Neitsi Maarja Taevavõtmise püha. Niisiis pidasin lauldud missa. Paar inimest soovisid ka pihile. Pärast jumalateenistust kutsusid Hollandi konsul poolatarist naisega mind uhkele lõunasöögile. Pärnust sõitsin Viljandisse, kus ühe õpetajanna kodus, kes oli pärit poola-saksa segaperekonnast, pidasin vaikse

---

⁸ internuntsius

⁹ Nuntsius Antonino Arata lahkus Eestist 1940. aasta 13. augustil, jättes nuntsiatuuri residentsi Poska t 47A haldamis ja müümisvolitustega advokaat Bruno Abraitisele ja meditsiinidoktor Nikolai Sarrele. Kuni kinnisvara müümiseni paluti, et seda hooldaks Välisministeerium. RA, ERA 957.8.741, l 18 5.8.1940.

¹⁰ Robert Lenzbauer, Lucjan Ruzala, Maximilian Huber

¹¹ Charles Bourgeois

¹² Luksemburgi kodanik Heinrich-Alfons Werling sai 1937. aastal Eesti kodakondsuse. Tartu preester 1923-1931, Tallinna koguduse hooldaja 1923-1925, Tallinna preester 1931-1945.

¹³ Pärnu katoliiklased said 1934. aasta jaanuaris endale Danzigi kodanikust preestri Felix Wiercinski. RA, ERA 14.2.72; 14.2.376.

missa. Pärast hommikusööki sõitsin tagasi Tartusse.

Sõit Narva

Valgas jõudsin ma viibida ainult 2 nädalat, kuna sain misjoniülemalt korralduse kolida üle Narva ja seal koguduse juhtimine üle võtta, sest Belgia kaputsiinid andsid teada, et nende preester, kes oli Narva määratud, jääb tulemata. Teel peatusin kõigepealt Tartus, kuna tuli saata Narva kõik minu asjad, mis ma olin siia jätnud. Edasi siirdusin Tallinna, kus Apostliku Administraatori käsul pidin poolakeelse jutluse pidama. Tallinnas sain tuttavaks paljude poolakatega ja külastasin poola saadikut, kes, samuti nagu kogu saatkonna personal, oli minu vastu heatahtlik, lausa südamlük. Tallinna koguduses tegutses juba aasta aega lasteaed¹⁴, kus töötasid 3 Poola idariituse(13) orduõde(14). Seal oli olemas ka väikese seminari algatus, kuhu ma järgmisel aastal saatsin 3 Narva poissi.

Olles külastanud Eesti pealinna väga ilusaid keskaegseid vaatamisväärsusi, sõitsin kaks päeva hiljem edasi Narva. Narva jõudes ja voorimehega oma elukoha poole sõites nägin juba kaugelt imeilusat suurt kirikut ja ühekorruselist (eesti keeles kahekorruselist, kuna nemad nimetavad keldrikorrust esimeseks korruseks) telliskivimaja, ilusat kiriklat. Mulle tuli vastu majapidajanna - pool-poolatar, pool-sakslanna, õigupoolest ma ei teagi, mis rahvusest ta oli. Ja sakristaan-valvur, leedulane, kes rääkis hästi poola keelt. Preestri korter koosnes viiest suurest toast, vannitoast, köögist ja majapidajanna toakesest. Lisaks sellele korterile, olid selles majas veel viis korterit suurte tubadega, mis olid välja üüritud. Kogudusele kuulus veel üks suur maja, vana kirikla kabeliga ja kaks väikest maja. Nende elumajade üür läks preestrile, sakristaan-valvurile, organistile ja majapidajannale, aga samuti maksti selle eest makse ja tehti remonti kirikus ning majades. Tänu sellele ei olnud rahaline olukord halb isegi ilma missastipendiumiteta, mis olid läinud 14 aastat misjoniülema ehk siis Baierimaa kaputsiinide kätte. Kogudus ise missaintentsioone välja ei pakkunud, misjoniülem ei võtnud aga alguses erilist hoolt selle eest et neid mulle saata, kuigi ma olin seda palunud. Missa pidamine *ad thesaurum Ecclesiae*(15) mind aga ei rahuldanud, seetõttu pöördusin kirjaliku palvega isa ordukindrali poole, et ta lubaks mul pidada missat Krakowi provintsiülema intentsioonide järgi, et

---

¹⁴ 1918. aastal tegutses Tallinna koguduse juures ühe õpetaja ja 12 koolilapsega erakool, mille juures tegutses lastevarjupaik.

stipendium jääks provintsi käsutusse (16). Isa kindral oma kirjas misjoniülemale leidis aga olevat õige ja kohase, et intentsioonid saadaks mulle Eesti misjoni ülem.

Narvast käisin kaunis tihti Tallinnas poolakeelset jutlust pidamas. Varem olid seal käinud jesuiidid Sileesiast või Preisimaalt, kes oskasid hästi poola keelt. Samuti käisin Tartus ja Petseris (poola keeles Peczora), enne seda, kui sinna jõudis meie isa Lucjan. Narva koguduse alla kuulusid tol ajal ka sellised kohad nagu Rakvere ja Kiviõli, kus oli vähe katoliiklasi, keda ma samuti teenindasin.

1935. a. asutas Apostellik Administraator viis uut kogudust, nimelt: Petseri, kus koguduse preestriks sai isa Lucjan, Pärnu¹⁵, (Nõmme-)Hiiu¹⁶ ja Rakvere¹⁷, kus töötasid jesuiidid Kiviõlist¹⁸. Siia saabus Poolast 400 kaevurit, enamuses koos peredega, kelle hingehoiu eest hakkas hoolitsema poolakast preester, Kristuse Ordu liige(17). Hiljem eraldusid Rakvere ja Kiviõli Narva kogudusest, tänu millele tekkis minul rohkem vaba aega ja ma hakkasin lisaks Narvale teenindama Narva-Jõesuud, kuurorti mere ääres, raudteelaste asulat Auveret ja teisigi asulaid.

Kohe pärast Narva saabumist külastasin koguduse juhatust ja peaaegu kõiki katoliiklasi. Need olid enamuses poolakad, kes olid juba ammust ajast Narvas elanud ja töötasid sealsetes vabrikutes. Olid ka mõned saksa ümberasujate pered veel Peeter Suure või Katariina aegadest ja kümmekond segaperet - eestlased, soomlased, leedulad, lätlased, poolakad ja venelased, kes rääkisid kas eesti või vene keelt. Koguduse juures tegutses koguduse komitee, mis tegeles materiaalse asjadega ja kuhu lisaks preestrile kuulus veel kolm liiget ning kaheliikmeline revisjonikomisjon. Ilmikute komitee liikmeteks ehk nn sündikuteks olid poolakast ehitusinsener, eestistunud leedulane, endine Tapa jaamaülem ja pensionil raudteelane, poolakas. Ehitusinsener tasus omast taskust väiksemate tööde eest kirikus, kuna ta oli rikas ja lastetu. Raudteelane täitis jumalateenistuse ajal erinevaid ülesandeid, endine jaamaülem aga, kes elas minuga ühes majas, oli mulle nõuandjaks ja temaga hakkasin esimest korda eesti keeles rääkima. Insener kutsus küllalt tihti mind enda juurde lõunale, eriti kui tal oli vaja abi mõne kõnega, kuna ta oli poola klubi esimees, aga tema poola keel oli üsna konarlik.

---

¹⁵ Pärnus töötas preester Felix Wiercinski juba 1934. aasta jaanuarist.

¹⁶ 1938 alates Nõmme preester Günt(h)er Stipa.

¹⁷ 1935. aastast alates oli Rakveres preester Siegbert Riethmeister ja 1937 alates Wilhelm Strang.

¹⁸ Kiviõlis töötas 1934-1938 köster Johann Nawrath, 1938-1940 abipreester Stefan Czešla ja 1938. aastal preester Aleksander Luniewski.

Sündikute naised ja teised katoliiklastest naised kaunistasid terve aasta altarit lilledega, jõuluks aga ostsid nad kallid vaasitäied sireleid ja nelke. Nad võtsid aktiivselt osa Roosipärja Elavate Rooside Ühingu tegevusest ja organiseerisid Pühima Altarisakramendi adoratsiooni Issanda haua juures Suurel Reedel ja Vaiksel Laupäeval. Nad ostsid ka kingitusi ja korraldasid jõuluõhtu teejoomise, võileibade ja maiustustega koolilastele ning nende vanematele minu suures korteris. Jõuluõhtul uhkeldasid lapsed poola-, eesti- ja venekeelsete luuletustega ning laulsid jõululaule. Kiriklas oli siis keskpäevast kuni õhtuni kärarikas. Jumalateenistuste ajal pühapäeviti ja pühade ajal laulis kirikus ladinakeelsel missal tuntud heliloojate laule üsna hea segakoor(18). Koor koosnes neljast sopranist, kolmest aldist, kahest tenorist ja kahest bassist. Dirigeeris organist. Kõik koorilauljad, välja arvatud üks luterlasest naine, katoliiklasest tenori abikaasa, olid katoliiklased ja laulsid tasuta. Organist ja dirigent oli luterlane ja temale maksti aga tasuta tööd tegevatele koorilauljatele korraldasin tänutäheks jõulude ja Ülestõusmispühade ajal alati vastuvõtt-lõunasöögi. Nendele vastuvõttudele kutsusin ka meie idariituse isad. Mõnikord kaunistas kirikukoor ka laulatusi. Oli noorpaare, kelle üle Narva kogudusel oli põhjust uhke olla, kuid oli ka selliseid, kelle pärast kogudus pidi häbenema. Näiteks korraldas üks gümnaasiumiharidusega näitsik meie kirikus uhke laulatuse õigeusklikust venelasega. Kohe pärast laulatust aga sõitis noorpaar koos pulmalistega otseteed õigeusu kirikusse ja laskis ennast seal teist korda laulatada(19). Jumala karistus oli kiire tulema. Noored tundsid ennast õnnetutena ja läksid lahku. Lahutatud naine jäi vaimuhaigeks ja suri noorelt. Sarnane lugu juhtus ka tema noorema õega, kes abiellus luterlasest sakslasega. Laulatus toimus katoliku kirikus, noorpaar kirjutas laulatuse-eelsele lepingule alla, kohustudes lapse ristima ja katoliiklasena üles kasvatama. Kui aga lapsuke sündis, ristiti ta saksa luteri kirikus. Selle abielu lõpp oli väga sünge. Kui Hitler sakslasi kogu maailmast tagasi *Vaterland'*(20) kutsus, rääkis noor naine sellest innustunult - et lähme poolakaid "valgustama". Sõja ajal aga jättis mees ta Poznanis keset tänavat maha ja läks ise koos lapsega sakslaste juurde. Pärast sõda sai selle noore naise ema Poznanist teate, et tema tütar on haiglas surnud.

Suvehooajal sõitsin harilikult koos kogu kirikukooriga teist missat pidama mereäärsesse kuurorti nimega Narva-Jõesuu. Need sõidud mööda laia ja sügavat Narva jõge olid imeilusad.

Kuurordis oli hästi suur kabel, mis oli ehitatud tänu kellelegi katoliiklasest Vene

armee kaplanile Esimese maailmasõja ajal. Katoliiklastest püsielanikke oli siin umbes 15 hinge, paar inimest ka puhkajate hulgas, aga jumalateenistustel käisid ainult vanad inimesed ja luterlased - katoliiklaste sugulased.

Paar korda aastas käisin ka Narva-lähedases kohas, mis asus Narvast kolme raudteepeatuse kaugusel, kus elas üksainus katoliku perekond. Isa oli poolakas, ema eestlannast katoliiklane, 3 abielus tüdruku laste ja luterlastest meestega, kaks luterlastest naistega abiellunud poega ning kolm poega, kes polnud veel abielus. Nende kodus seadsin sisse altari, võtsin neid pihile, pidasin püha missat eestikeelse jutlusega ja jagasin Armulauda. Kuni perekonnapea elas, kogunesid nad iga päev koos Meie Isa palvet lugema. Aga kui pereisa suri, sõitsid nad laiali Eesti erinevatesse paikadesse elama. Ainult aeg-ajalt kohtasin neist mõnda juhuslikult.

Aeg-ajalt külastasin veel ühte kohta, mis asus Narva ja Tartu koguduse piiri peal, kus juba mitukümmend aastat olid elanud poolakatest põllutöölised, varem raudteelased, kes olid saabunud Valgevenest, vanemad neist oskasid veel natuke poola keelt, nooremad aga ainult eesti keelt. Tol ajal elas seal ka saksa luterlasest rentnik, kes andis hobuseid preestri sõidutamiseks raudteejaamast kiriku juurde ja tagasi. Ta kutsus mind enda juurde lõunale, käis jumalateenistustel ja oli muidu sõbralik.

Käisin mujalgi, enamasti matmas või laulatamas, aga juhtus sedagi, et kohale jõudes ei saanud ma noorpaari õnnistada, sest noored tõttasid ennast laulatama luteri pastori juures, kuigi minu kohaletulek oli kokku lepitud. Ja kui luterlasest osapool ei olnud nõus minul neid laulatada laskma, siis pakkisin poolenisti lahtipakitud altari kokku tagasi ja missat pidamata sõitsin minema. Aga mul oli tunne, et sellise olukorra tekkimises olid süüdi katoliiklastest vanemad.

Narva koguduses oli üsna palju koolilapsi. Usuõpetuse tunnis käisid nad kiriklas, eesti ja vene keelt rääkivad lapsed eraldi, algkoolilapsed ja gümnaasiumiõpilased eraldi. Poola ja saksa lapsed oskasid ainult vene keelt, väljaarvatud üks gümnaasiumiastme tütarlaps, kes tõnkas natuke poola keelt ja üks noormees, kes oli šveitsi-sakslase poeg ja õppis saksa koolis. Kuna mõned lapsed elasid kirikust kaugel vabriku maadel, käisin nende pool koolis ja andsin seal koolidirektori nõusolekul usuõpetuse tunde.

Vabal ajal õppisin eesti keelt, kirjutades kannatlikult sõnu välja, aga ka natuke vene keelt, peamiselt ajalehtedest ja Tšehhovi jutustustest. Mingi aja pärast

hakkasin kirikule kuuluvate majade elanikega eest keelt rääkima, kes olid kõik eestlased. Eesti keele õpingutes aitasid mind koolilapsed, kellele ma usuõpetuse tunde andsin, ennekõike aga üks eestlanna, luterlane, kes pöördus minu poole palvega, et võtaksin ta katoliku kirikusse vastu. Tema palve ma täitsin, aga palve täitmine toimus alles pärast aastast katoliku usu tundmaõppimist. See oli vanapreili, kes oli olnud ühes Narva vabrikus masinakirjutaja, kohutavalt inetu, nõnda et üks sakslane, katoliiklane, Šveitsist pärit rätsep, ütles tema kohta. "*Sie ist nicht schön*" - /ta ei ole ilus/. Aga kõige oma inetuse juures oli tal väga hea süda. Katoliku usu õpingute käigus oli ta mulle väga suureks abiks, parandas minu eestikeelseid jutlusi ja kirjutas neid koguni kodus masinal ümber. Lisaks oli ta väga heasüdamlik ka vaeste katoliiklaste vastu, kuni selleni välja, et ta ostis linnast küttepuid ja viis ise vaestele need kohale. Ta tegi ka väga palju head Narva kirikule, hiljem aga Tallinna kirikule, kuhu ta pärast sõda elama asus. Ta oskas suurepäraselt mitmeid keeli - eesti, vene, saksa, soome, esperanto, läti, itaalia ja hispaania keelt. Sõja ajal, kui hispaania sõdurid minu juurde saadeti, kes oskasid ainult oma keelt, oli ta meile tõlgiks. Samal ajal õppis ta poola klubis käies päris korralikult ka poola keelt rääkima.

Kui temast sai katoliiklane, jäi ta lõpuni ustavaks. Sakslastest okupandid jälitasid teda ja panid vangi, aga kuna nad ei suutnud temalt mingit süüd leida, olid nad sunnitud ta vabadesse laskma. Pärast sõda, iga kord kui ma käisin Tallinnas jutlust pidamas ja pihti vastu võtmas, andis ta mulle mingi paki kaasa. Eelmisel aastal (1963) suri ta äkitselt Tallinnas ja Tallinna preester¹⁹ korraldas talle ilusad matused. Tema peale mõeldes mõtlen tänulikult: "Igavest rahu anna talle, Issand!"

Kuna mul oli juba teatav eestikeelne sõnavara tekkinud, söandasin 1931. aasta Ülestõusmispühade ajal pidada, õigemini maha lugeda, esimese eestikeelse jutluse kesköömisaal, kus lisaks katoliiklastele oli ka palju teiseusulisi, nõnda et kirik oli täis. Sealtpoolsele pidasin tihti lisaks poolakeelsele jutlusele ka eestikeelse. Viimase lugesin aeg-ajalt ka peast.

Lisaks eespoolmainitud eestlannale, avaldasid veel mitmed inimesed soovi katoliku usku astuda. Mõnedest neist said pärast pikka ettevalmistusaega katoliiklased ja nad jäid ustavaks. Teised aga lahkusid enne pika ettevalmistusaja lõppu. Kolmandad võtsid katoliku usu vastu, siis aga kadusid silmapiirilt ja Jumal

---

¹⁹ Mihail (Miçelis) Krumpāns

üksi teab, mis nende südames toimus ja mis nendest sai. Väljaarvatud üks sakslanna, olid konvertiidid eestlased - luterlased või õigeusklikud. Üldiselt suhtusid eestlased katoliiklastesse sõbralikult ja paljud neist, eriti intelligentsi hulgast, tunnistasid avalikult, et katoliku usk on Jumalalt endalt ja kõige õigem.²⁰ Kuid luterlust patriotismiga seostavate kaasmaalaste nägemine hoidis neid tagasi katoliku usku vastu võtmast. Need inimesed oleksid justkui veel midagi oodanud.

1933. aasta paiku saabusid Narva kaks slaavi riituse kaputsiiniisa Hollandi provintsist(21). Need isad olid noored, väga võimekad, *Russicumist*²¹ (22) hea hariduse ja õigeusklike venelastega töötamiseks hea ettevalmistuse saanud.²²

Endise rooma-katoliku koguduse kiriklasse rajasid nad väga ilusa kabeli ikonostaasiga ja pidasid seal jumalateenistusi vanaslaavi keeles venekeelse jutlusega. Meie koguduse liikmed aitasid neid igati ja mõned osalesid ka nende jumalateenistustel. Hollandlased suhtusid minusse sõbralikult, vennalikult ja ainult aeg-ajalt, nähtavasti siis, kui neile meenus, et ma olen poolakas, ei varjanud nad oma ägedat vastumeelsust poolakate suhtes. Üks neist raius koguni selle vastumeelsuse raamatusse pealkirjaga "Uniorutanism", kus ta ründas Poola kuningaid õigeusu kirikute likvideerimise pärast Ida-Poolas.²³ See teoloogiadoktor ei suutnud või ei tahtnud aru saada meie kuningate kavatsustest.

---

²⁰ Katoliku vaimulikud said katoliiklusevastaseid hoiakuid Eestis tunda vabakirikute, konservatiivsete luterlaste ja eriti jehoovatunnistajate poolt kelle brošüürides kujutati katoliiklust satanistliku eksitusena. Luteri kiriku välispidine ametlik hoiak oli katoliiklaste suhtes rahumeelselt neutraalne. Ometi harrastati katoliku kiriku apologetikat ka luterlaste aadressil ja vastupidi. Viimasega paistis ajakirja Meie Misjon veergudel silma Kose vaimulik Harald Põld. Ajavahemikul 1933–1940 ilmus Profittlichi sulest vähemalt 127 eestikeelset artiklit, enamik apologetilise kallakuga, ja üks varjunime all ilmunud teos: „Ristiusu olemusest. Kas katoliku või luteri kristlus?“ (1938)

²¹ *Collegio Pontificio Russicum*, asutatud 1929.

²² Huvi idakiriku ehk uniaadiküsimuse vastu oli uuesti kerkinud esile maades, kus nende kirikute tegevused ja huvid ristusid. Pius XI diplomaatia kohaselt oleks olnud Venemaaga piirnevate riikide julgeolekupoliitikale kasulik, kui riigis ei oleks olnud õigeusklikke. Kuna nõukogude valitsus lähiriikide kiriklike olude vastu mingit huvi ei tundnud, peeti Vatikanis eesmärgiks Poola kiriku abil liita siinsed õigeusklikud Rooma Kirikuga, sest puudus oht, et bolševikud oleksid sekkunud. Õigeusklike konverteerimine pidi toimuma kohalike poolakate ja eestlaste ühisjõul suuremat rahvusvahelist tähelepanu äratamata. Sel eesmärgil saadeti Eestisse 1930-ndate alguses eriülesandega paatrid Taddeusz Kraus ja Charles Bourgeois. Apostellik administraator Profittlich allutati 1931. aasta 11. mail Paavstlikule Venemaa Komisjonile (*Commissio pro Russia*), ja kardinal Michel d'Herbigny. Uniaatluse misjon lokaliseerus peamiselt Kirde-Eestis (Paide Esna, Rakvere ja Narva), aga haaras 1934. aastal korraks ka Antsla õigeusu kogudust. 1935. aastal asutas Bourgeois idakirikute küsimusele ka spetsiaalse ajakirja – Ühine Kirik. Kuid peale mõne üksiku õigeuskliku üleminekut katoliku kirikusse unioonisihiline misjon tulemusi ei andnud.

²³ Vt lähemalt: Milla Bergström. „Pyhä istuin, Puola ja Itä-Galitsian puolalais-ukrainalaiset jänniteet 1921-1931.“ Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 230. Helsinki 2015 („Püha Tool. Poola ja Ukraina pinged 1921–1931 Poolas ja Ida-Galiitsias“)

Kui Varssavist saabusid Tallinna lääneriituse õed, siis kolisid sealsed idariituse õed üle Narva(23) ja koos sealsete elukutseliste koorilauljatega panid hollandlaste kabelis kokku päris hea koori. Õed asutasid ka venekeelse lasteaia erinevatest uskkondadest lastele, kuhu saatsid lapsi ka mõned rooma-katoliku koguduse vanemad. Hollandlastest isadel läks rahaliselt väga hästi. Nad said trükkida venekeelseid perioodilisi väljaandeid ja üldse tegutsesid väga innustunult. Lisaks poolakatele käisid nende kabelis ka õigeusklikud venelased(24), eriti lasteaialaste vanemad. Kahjuks, kui stalinlased Narva jõudsid(25), siis keegi "pöördunud" õigeusklikest enam kabelisse nagu ei näidanud. Ma mäletan, kuidas keegi Hollandi isadest mõni aeg enne stalinlaste saabumist kurtis kõigi kaputsiinide kokkusaamisel Tartus saksa keeles oma koguduseliikmete peale: *"Das ist eine Bande"* - *"See on bande"*. Mispeale isa Lucjan naljaga vastas: *"Und wer hat diese Bande organisiert?"* - /Ja kes selle bande organiseerinud on ?/

Igal aastal kogunesid kolm või neli korda kõik Eestis töötavad preestrid ühisele konverentsile, kordamööda Tallinna, Tartusse ja Narva. Alati viibis kohal piiskop ja Apostellik Administraator. Alustuseks pidas üks isadest teoloogiateemalise loengu, edasi rääkisid kõik preestrid kordamööda moraaliteoloogia probleemidest ning lõpuks arutati erinevaid küsimusi seoses misjoni ja üksikute misjonijaamade ehk kogudustega. Konverentsi keeleks oli ladina keel ja ainult erandkorras, kui arutelu muutus eriti elavaks, mindi üle saksa keelele. Koos piiskopiga oli vaimulikke 16 - üks Kristuse Vennaskonna liige, 1 ilmikpreester, 1 kaputsiin ja 8 jesuiiti. Rahvuse põhjal jagunesid nad järgmiselt: 1 prantslane, 1 inglane, 4 poolakat, 10 sakslast, kui 2 hollandlast nende hulka arvata. Pärast konverentsi toimus ühine lõuna, kus nagu Paabeli torni juures, räägiti erinevaid keeli. Paaril korral võttis konverentsist osa ka nuntsius Pühast Linnast.

Konverentsid olid huvitavad, asjalikud ja meeldivad ning nende käigus toimunud kohtumised teiste preestritega vajalikud ja lõbusad. Sünges meeleolus möödus viimane konverents enne sõda, kuna oli juba teada, et piiskop ja 11 preestrit peavad Eestist lahkuma. Kohale pidi jääma ainult 4 preestrit, nimelt kaks poolakat, üks prantslane ja üks sakslane.²⁴ Sama päeva õhtul sai piiskop telegrammi Vatikanist, kus väljendati Püha Isa soovi, et piiskop jääks kohale. Niisiis piiskop jäi, aga peatselt pärast seda viidi ta Siberisse, kus ta jäi teadmata

---

²⁴ 1941. aasta jaanuaris olid Eestisse jäänud Profittlich, Werling, Bourgeois, Kraus, Anthonisse, Ruzsala ja Lenzbauer.

kadunuks.²⁵ Mõned preestrid arvasid, et telegramm Vatikanist oli võltsitud.

Sõjaaegses Narvas

Pärast seda kui Stalini sõdurid vallutasid Narva ja kogu Eesti, kiirustasid meie hollandlased ära sõitma, jättes endast maha kirikuriistad ja majapidamistarbed, samuti suure hulga hinnalisi raamatuid, mis kõik jäi minu hoole alla. Et missariistu ja raamatuid kaitsta, kandsin neid ühest kohast teise, ühest majast teise, millele mul kulus palju aega ja vaeva. Kahjuks oli see kõik asjata, sest pärast tulekahju ja Narva, ilusa keskaegse linna, täielikku hävingut, said hukka nii need raamatud kui ka kirikuriistad, samuti minu raamatud ja kõik minu isiklikud asjad, koguduse ja kiriku vara. Kui ma kohe pärast sõda Narvat külastasin, nägin juba vaguniaknast, et lähedalasuvad puudki olid ladvast justkui kääridega ära lõigatud. Keskaegsete kirikute ja muude hoonetega linn oli lakanud olemast, kõikjal ainult varemed ja varemed. Varemets oli ka meie vana kirikla ehk hollandlaste kabel, isegi kelder, kus ma olin ennast sakslaste eest varjanud, kuna ma ei soovinud evakueeruda, ja kirik mille sakslased olid põhjalikult ära lagastanud ning kõik, mis põletuspuudeks kõlbas, nagu pingid, altarid, kantslid, suurte akende raamid ja puupõrand, olid pooleaastase piiramise jooksul ära põletatud.

Kui Stalini sõdurid 1940 esimest korda Narva jõudsid, visati mind veel samal päeval kiriklast välja. Pidin ise kandma kapid, diivanid ja muu sisustuse sakristiasse, kuna seal tundus kõige turvalisem. Elama aga asusin kiriku kõrvalkabelisse. Majapidajanna oli juba ammu ära sõitnud. Alles oli jäänud vaid vana sakristaan, poola päritolu eestlane, kuna eelmise, leedulasest sakristaani, olin paar aastat varem pidanud Eesti politsei nõudmisel vallandama, mehel ei olnud nimelt passi. Oma uues kabelist elamises asetasin rauast alusele bensiinivaadi. Üks eestlasest luterlane, muidu sõbralik mees, plekksepp - hiljem sai ta sõjas surma -, tegi sinna ukse, ühendas toru kaudu vaadi kaminaga ja nii valmistasin endale sellisel pliidil süüa.

Aga talve saabudes ei olnud enam külma tõttu võimalik kirikus elada. Sellepärast kolisin üle vanasse kogudusemajja kesklinnas, kus oli olnud hollandlaste kabel. Ka seal vahetasin suurema toa väiksema vastu, sest üür oli kõrge, aga mingeid sissetulekuid mul ei olnud. Lõpuks seadsin ennast sisse kabelis, altari-ikonostaasi

---

²⁵ Profittlichi saatuse kohta puudusid täpsed andmed Vatikanil isegi veel 1963. aastal. Profittlichi tegevust 1940. aasta Eestis ja tema arreteerimist kajastab Edzard Schaperi romaan „Der Aufruhr des Gerechten“ (1963).

taga, sest ka kabelis elamise eest pidin maksma. Niisiis asusin kabelimaja valvuri ametisse ja pühkisin tänavat, mille eest linnavalitsus maksis mulle iga kuu 15 rubla. Ma nimelt arvasin, et valvurina ei pea ma elamise eest maksma. Aga ühel päeval tuli juuditarist inspektor ja nõudis minult tasu, väites et tasuta saan ma elada seal ainult siis, kui loobun preestriametist. Nii ma siis loobusingi, aga mitte preestri- vaid valvuriametist.

Altari-ikonostaasi taga seadsin ennast mugavalt ja soojalt sisse. Et minu pliidilt, kus ma endale ka süüa valmistasin, ikonostaasi lahtiste luukide kaudu soe kaotsi ei läheks, ehitasin altari taha hollandlaste raamatutest terve seina, seal oli minu magamisase. Altari ette seadsin pika laua ja pidasin seal argipäeviti idariituse õdedele missat.

Kevadel kolisin kirikusse tagasi, et mitte maksta üüri, mida peaaegu iga kuu tõsteti. Pealegi oli mul kiriku juures suur aed ja juurviljaaed. Tahtsin silma peal hoida, et sõduritest naabrid, kes uues kiriklas koos peredega elasid, teda ära ei lagastaks.

Aia eest hoolitsesin ise: kaevasin, külvasin, istutasin, ennekõike kartulit. Lootsin head saaki saada, aga mitte kõik sellest ei jäänud mulle. Aga sellest natuke allpool.

Kui sakslased juba eesti piirile lähenesid, hõivasid stalinlased kirikutorni, rajasid sinna vaatluspunkti ja mängisid kooripealsel kaarte, kustkaudu nad kirikutornis käisid. Üks neist pidas aga laetud karabiiniga kiriku esikus valvet. Kuna mul tol ajal polnud millegagi sakristaanile maksta, ei saanud ma temalt nõuda, et ta kirikus korda hoiaks. Ma olin talle tänulik, et ta ise või tema pojake missal teenivad. Sellepärast pühkisin ise kirikut, pühkisin tolmu ja kloppisin vaipu.

Ühel päeval, kui tahtsin suurt vaipa kloppida, suundusin kiriku suurte uste poole, aga ma ei jõudnud sinna, sest eestlasest kuratliku välimusega vabatahtlik(26) haaras sõnalausumata täägi ja tahtis seda minu sisse torgata.

Hüppasin kõrvale ja alles siis suvatses vabatahtlik öelda, et sellesse ruumi ei tohi siseneda. Need eestlastest vabatahtlikud korraldasid aeg-ajalt haaranguid oma kaasmaalastest metsavendade, ehk partisanide püüdmiseks. Sageli keerasid nad Kiriku ukseid lukku võtmeaga, mille nad kaasa võtsid. Ühel ööl tulid nad minu kabeli-eluruumi akna alla ja nõudsid, et laseksin nad kabeli kaudu kirikusse sisse, kuna nad olla võtme ära kaotanud. Vastasin neile läbi akna, et ma ei saa lubada, et sõdurid käiksid edasi-tagasi ruumis, kus mina magan. Olukord oli pingeline. Alles sel hetkel tuli mulle pähe, et võin viidata venelasest linna komandandile, kes samal päeval, sõdurite ära olles, oli käinud meie kirikus uurimas, kas keldrit

oleks võimalik varjendina kasutada (ta ei leidnud sellist võimalust, sest uue kiriku all oli vaid ventilatsiooniruum), ja küsinud, kas kirikutornis käitatakse viisakalt. Kui vabatahtlikud ähvardama hakkasid, vastasin neile julgelt: "Alles täna lõuna ajal oli siin linna komandant, kes küsis, ega te mind ei häiri." Seda kuulates tõmbusid vabatahtlikud tagasi ja läksid vaikides akna juurest eemale. Kuna ma aga kartsin, et nad võivad kiriku suured ukSED katki teha või neid vigastada, läksin sakristia kaudu sisse ja ütlesin neile, et ma avan suuri kirikuuksi seestpoolt kinni hoidvad riivid ja keeran ukse lukust lahti, et nad pääseksid sisse, pruukimata avada suurte uste juurde kuuluvat lukus väravakest. Vabatahtlikud võtsid mu sõnad suure rahulolu ja valjuhääle tänuga vastu ning lubasid, et nad ei mängi enam öösel ega päeval rusikatega orelit. Paljud neist Stalini vabatahtlikest viisid pärast pärast Narva alistamist sakslaste poolt salaja oma asjad kirikutornist ja koorirõdult minema ning läksid üle tõkete hiilides koju, riietusid ümber ja läksid uusi isandaid tervitama.

Sakslased vallutasid Narva ilma verevalamiseta, hõivasid suure preestrimaja ja kõrvalasuva väikese kogudusemaja, kus hakkas tegutsema ajutine sõjaväekohus. Saksa sõdurid ilmusid kottidega minu juurviljaaeda ja hakkasid herneid, türgi ube, kapsast ning teisi varaseid köögivilju kotti toppima. Kui ma nende juurde läksin ja ütlesin, et need aiaviljad on minu, preestri, omad ja palusin, et nad neid ära ei võtaks, vastasid nad, et on sellise käsu saanud ja peavad seda täitma. Üks sõduritest laotas oma - või siis ka mitte oma - jalarätid kartulite juurde ja lõi maasse pika kepi kirjaga "*Wehrmacht Eigentum*"(27) ehk armee omand. Kahtlustasin, et sakslased tahavad minult ka kartulid ära võtta. Kuna orduõdedel ja ühel vaesel perekonnal ei olnud kartuleid ega olnud ka võimalust neid kuskilt hankida, olin neile öelnud, et nad võivad käia minu juurviljaaias endale kartuleid kaevamas. Järgmisel päeval tuli minu juurde juurviljaaeda ooberst(28) toitlustusteenistusest ja osutades käega kepile, kirjaga "*Wehrmacht Eigentum*" päris, miks ma olen omastanud Saksa armee vara. Vastasin talle, et ma ise nägin, kuidas saksa sõdur pani oma jalarätid maha ja pani nende abil üles sildi sellise kirjaga. Nii ma siis sain aru, et tegu on armee varaga. Aga kartulid, ütlesin ma, on minu omandus, sest ma olen nad ise maast üles kaevanud, istutanud ja mullanud. Ooberst lahkus sõnalausumata. Järgmisel päeval nägin teda kiriku juures audiitori ehk sõjaväekohtu kohtunikuga. Kuid nähtavasti oli audiitoril inimlikum süda rinnus, kui ooberstil, sest kartulid jäid minu omandusse ja keegi ei tirinud mind ka *Wehrmachi* vara omastamise eest kohtusse.

Kui *Wehrmachi* eelväed Leningradile lähemale jõudsid, asus preestrimajja pagarikompanii, mille komandöriks oli reservkapten, endine Wroclawi linna

ametnik. Järgmisel päeval pärast kompanii kohalejõudmist külastas kapten mind minu kirikus asuvas eluruumis, tunnistas, et ta on katoliiklane ja palus pihile. Pagarikompanii koos kapteniga jäi Narva tükiks ajaks, kuna ta pidi toimetama leiba rindele Leningradi all. Sügisel, kui pimedus hakkas kirikus ahistavaks muutuma, pöördusin kapteni poole palvega, et võiksin elada preestrimajas kasvõi ühes toas. Ta sattus segadusse ja vastas, et tsiviilisikud ei saa *Wehrmachi* sõduritega ühes majas elada, aga kui ma näitasin talle dokumenti, mille olin just eelmisel päeval linnavalitsusest saanud ja mis ütles, et koguduse majad, mis on stalinlaste ajal rekvireeritud, peavad minema tagasi eelmiste omanike kätte, jäi mees mõtlema ja vastas, et selle dokumendi alusel peaks olema võimalik midagi ette võtta. Samal päeval andis ta minu käsutusse köögiosa ühes preestrimaja tubadest ja lubas mulle anda veel ühe toa, kus elasid allohvitserid, mis ka kaks päeva hiljem teoks sai. Nii ma siis elasin koos *Wehrmachi* sõduritega peaaegu terve aasta, ja mis ka oluline, nende pajuki peal, sest kapten andis kokale korralduse iga päev mulle lõuna tuppä tuua. Lisaks tõi kapten ise mulle iga paari päeva tagant saia, ja seda ajal, kui allohvitserid sõid musta leiba.

Siis hõivasid sakslased meie Kiriku ja tegid temast lao oma puukingade jaoks, nõnda et meile jäi jumalateenistuste pidamiseks ainult kabel, kus ma olin varem elanud. Üks kahest ohvitserist, kes tulid mulle seda teadet tooma, ütles: "Ma olen katoliiklane, aga kahjuks saime käsu muuta teie kirik laoks."

Kui Ülestõusmispühad lähenema hakkasid, palusin laoulemalt, et puukingad viidaks kiriku ühte otsa ja tühjaksjäänud poolel võiksimel meie pidada Vaikse Nädala teenistusi ning Ülestõusmispühade vigiiliat. Palve võeti vastu tingimusel, et puukingi jäävad valvama mitu sõdurit. Pühima Altarisakramendi protsessiooni ajal, need kenad noored sõdurid, nähtavasti katoliiklased, põlvitasid jumalakartlikult.

Seoses kiriku muutmisega laoks tasub mainida sõnu, mis ütles üks hispaanlane, Hispaania rügemendi komandör, ja nagu ma mulle ulatatud visiitkaardilt lugesin, oli ta olnud ühe Hispaania saare kuberner. Ta tuli minu juurde koos sakslasest tõlgiga ja soovis kirikut külastada ning palvetada. Selgitasin talle, et laoks muudetud kirikusse ei saa mina teda sisse lasta, ainult sakristia kõrval asuvasse kabelisse. Kabelis palvetas ta pikalt Pühima Altarisakramendi ees ja põlvitamast tõustes ütles: "See on sakslaste poolt alatus, et kui nad kõiki õigeusklikke ja luterlikke kirikuid on au sees hoidnud, siis selle ainsa katoliku kiriku muutsid nad laoks." Kõige lõbusam asja juures oli see, et sakslasest tõlk pidi tema sõnad täpisealt edasi andma.

Umbes aasta hiljem lahkus pagarikompanii Narvast, preestrimaja aga muutsid hitlerlased sõjakooliks. Nad viskasid minu preestrimajast välja, hoolimata komandandi vastuseisust, kes oli katoliiklane. Hitlerlased pöördusid kindrali poole ja jäid endale kindlaks. Komandant võis teha ainult niipalju, et mulle eraldati linnas suur ja ilus korter üle Narva jõe viiva silla lähedal, mida oli korduvalt pommitatud ja mida sellepärast polnud sakslased hõivanud.

Pärast pagarikompanii linnast lahkumist leidsid teised inimesed, kes ei lasknud mul nälga surra. Need olid enamuses austerlastest klerikud ja noored preestrid, kes sõdurite-sanitaridena töötasid Narva laatsarettides. Need kenad inimesed, kes kõik olid väga Hitleri vastu, tõid mulle kõike, mis neile Eigentum Wehrmacht'i tagavaradest kätte sattus, ja seda nii suurel hulgal, et piisas nii mulle, kui ka orduõdedele. Samal ajal aitas mind nii toidukraamiga, kui Kirikus harmooniumi mängides meie armas doktor Kownacki, kelle sakslased olid Krakowist kohale saatnud *Organisation Todt*'i arstiks (29) Narva ja Leningradi vahelise piirkonna jaoks. Ka tundsin ennast õnnelikuna, nähes Narvas krakovlast. ja praegu meenutan suure heameelega temaga koos veedetud hetki, mis venisid sellele jubedale olukorrale vaatamata kaugele üle südaöö, ja neid Ülestõusmispühi, mille ajal ta imeilusasti harmooniumi mängis, tema alluvad *Organisation Todt*'ist aga, poolakad Wielkopolskist ja Pomorzest, laulsid südamest "*Wesoly nam dzień dzień nastal*"/"Täna on meil rõõmus päev/. Need olid juba teised Ülestõusmispühad sel ajal, mil kirikus oli ladu. Seekord ei saanud juttugi olla, et paluda pühi pidada kasvõi pooles kirikus. Terve kirik oli maast laeni täis igasugust kola. Teiseks sakslased juba tajusid, mis neid ees ootab, ja tundsid kõige ees hirmu.

Uues korteris seadsin ühte suurtest tubadest sisse kabeli, kuhu tõin ka Pühima Altarisakramendi ja pidasin argipäeviti seal missat; seal käisid orduõed ja lähedal elavad katoliiklased. Siin pidasid missat ka noored sõdurkaplanid, argipäeviti aga sõjaväepreester. Pühapäevadel ja pühadel tõin salaja Pühima Altarisakramendi kiriku kabelisse. Pidasin seal esimese missa kell 9 hommikul ja teise kell 11. Esimesel missal käis alati linna komandant, kes nagu mainitud, oli katoliiklane - kuna, nagu ta ise ütles, ta ei soovinud ennast määrada, osaledes pühal missal, mida pidas katoliku sõjaväepreester katoliiklastest sõduritele luteri kirikus, ja loomulikult kõrgemate võimude käsul.

Lisaks sellele pidasin endiselt kodus usuõpetuse tunde, aga vene koolis ma enam usuõpetust ei andnud, sest selle olid hõivanud sakslased. Mingist ringisõitmisest ei saanud juttugi olla. Kokkuvõttes, tol ajal ei saanud ma peale usuõpetuse

tundide, eestikeelsete jutluste ja nende kordade, kus andsin katoliku usuõpetust noorele keskharidusega eestlannale, kes kavatses abielluda saksa katoliiklasega, teiseusuliste heaks suurt midagi ära teha. Ka see noor eestlanna pidi tundides käimise katki jätma, kuna tema lapsuke tuli ilmale. Ma veel ristasin lapsukese tema vanematekodus, suure hulga sakslaste osavõtul (selliseid ristimisi oli teisigi), ja lugesin naisele sõnad peale, et pärast lapse sünniga seotud toimetustega ühele poole saamist jätkaks ta oma pöördumist. Aga kiire evakueerumine ei lasknud tal seda lubadust täita. Võibolla leidis ta võõrsil katoliikluse ja abiellus oma sakslasega... (jätkub)